

УДК 821.111.0(092)

Поліщук Л. Б.

**СТИЛІСТИКА ВИГАДАНИХ МОВ У ТРИЛОГІЇ
ДЖ. Р. Р. ТОЛКІЄНА «ВОЛОДАР ПЕРСНІВ»**

Стаття присвячена авторським мовам Дж. Р. Р. Толкієна, які створювалися паралельно з конкретними художніми текстами і забезпечували «реальність» подій які в них відбуваються. У роботі аналізуються штучні мови, що виступають основним інструментом створення автором так званого «можливого» світу. Однак у цьому вигаданому світі вони функціонують як природні, для яких необхідною умовою є існування об'єктів реального чи інших мистецьких світів: можливий світ виникає як відображення існуючого – його варіант, або трансформація.

Ключові слова: трилогія, авторська мова, мовні моделі, мова ентів, авторські новоутворення, афоризми.

Поліщук Л. Б. Стилистика вымышленных языков в трилогии Дж. Г. Г. Толкиена «Властелин колец». – Статья.

Статья посвящена авторским языкам Дж. Г. Г. Толкиена, которые создавались параллельно с конкретными художественными текстами и обеспечивали «реальность» событий, которые в них происходят. В работе анализируются искусственные языки, выступающие основным инструментом создания «возможного» мира. Однако в вымышленном мире они функционируют как естественные, для которых необходимым условием возникновения возможного мира является существование объектов реального или других художественных миров: возможный мир возникает как отражение существующего – его вариант, или трансформация.

Ключевые слова: трилогия, авторская речь, языковые модели, язык энтов, авторские новообразования, афоризмы.

Polishchuk L. B. The fictional languages stylistic in George R. R Tolkien's trilogy „The Lord of the Rings”. – Article.

An article is devoted to J. R. R Tolkien's languages, which were created in parallel with specific literary texts and provided a «reality» of events. The paper analyzes the artificial languages, which are the main instrument for establishing a «possible» world. However, they function as natural in the fictional world. The existence of real objects or other artistic worlds is a necessary condition of a possible world. It appears as a reflection of the current world – its variant or transformation.

Key words: trilogy, author's language, speech patterns, Entish language, author's innovations, aphorisms.

Розвиток суспільства протягом усіх епох від античності до сучасності відбувався шляхом вдосконалення людського розуму засобами мови й культури. Конкретно-чуттєві, емпіричні, логічні, філософські знання, емоції, почуття і відчуття «вбиралися» в мовні форми і формули, «окультурювалися» етичними й естетичними канонами. Про зв'язок мови з культурою писали представники порівняльно-історичного, психологічного мовознавства (І. Гердер, В. фон Гумбольдт, Г. Штейнталь, Г. Пауль, Ф. Буслаєв, О. Потебня та ін.). Лінгвокультурологічне бачення мови започаткувалося на ґрунті антропологічного і етнологічного підходів до дослідження і вивчення мови, які пов'язані з ім'ям німецького філософа і лінгвіста Вільгельма фон Гумбольдта. На його думку, мова найточніше характеризує етнос, його спосіб життя і культуру у найширшому розумінні, вона є духом народу: «Мова є немовби зовнішнім впливом духу народів: мова народу є його дух, а дух народу є його мова» [6, с. 56].

Заглиблення в соціомовний та етномовний матеріал багатьох народів привело дослідників-лінгвокультурологів до розуміння того, що цивілізаційна культура людства формується з багатоманіття етнічних культур і повнота дослідження конкретної мови потребує вивчення її взаємозв'язків та взаємодії з культурою. На основі поєднання двох важливих суспільних явищ – мови й культури – виникла інтегрована міждисциплінарна лінгвістична галузь лінгвокультурологія, що користується методологією мовознавства й культурології. Безперечно, що лінгвокультурологія виникла у зв'язку з актуалізацією антропоцентризму в мовознавстві і розвитком соціолінгвістики та етнолінгвістики як нова галузь, що досліджує історичні та сучасні мовні явища і структурні одиниці через призму матеріальної та духовної культури народу. Таким чином, об'єктом лінгвокультурології є взаємозв'язки мови й культури, їх взаємодія, предметом – слово в художньому творі та одиниці, що несуть культурологічну інформацію, культурні цінності у формах національної культури та

національної мови, мова як форма культури і словесне мистецтво як культура. Мета лінгвокультурології – вивчення способів, засобів і форм, які мова зберігає в лінгвокультурних елементах культури й передає їх через тексти в суспільну мовну практику [6, с. 60].

У сучасному світі існує близько трьох тисяч мов. Це мови, що входять у міжнародні групи, які не належать ніякій нації; а також мови, як існуючих народів, так і тих, яких вже немає на землі, але використовуються їхніми нащадками в силу традицій.

Існують і активно розвиваються так звані планові мови. Так лінгвісти іменують підгрупу штучних мов, спроектованих авторами. Цими вигаданими мовами говорять в основному герої художньої літератури, кінофільмів. І не дивлячись на їх штучність, вони мають місце в альтернативній історії мови і, мало того, проникають в мовну реальність, знаходячи життя поза твором.

Поява нових мов ставить перед лінгвістами одну з центральних проблем їх аналізу в сферах функціонування мови. Авторські новоутворення представляють багатий матеріал для мовознавців. Найбільш відомими є мови, створені англійським лінгвістом, філологом і письменником Дж. Р. Р. Толкієном. Тема нашої роботи визначає рамки дослідження мов Толкієна в романі-трилогії «Володар перснів», а об'єкт дослідження це стилістичні функції вигаданих мов у трилогії Дж. Р. Р. Толкієна «Володаря перснів». Мета дослідження – стилістичний аналіз штучних мов Толкієна.

Авторські мови Дж. Р. Р. Толкієна, які створювалися паралельно з конкретними художніми текстами відображали «реальність» подій, які в них відбуваються. Це, безсумнівно, штучні мови, що виступають основним інструментом створення «можливого» світу. Однак у цьому вигаданому світі вони функціонують як природні. Необхідною умовою виникнення можливого світу є існування об'єктів реального чи інших мистецьких світів: можливий світ виникає як відображення існуючого – його варіант, або трансформація. Якщо ми визнаємо, що кордони світу завжди задані межами

мови, то це в рівній мірі відноситься як до реально-го, так і до всіх можливих світів. Цей світ утворюється «новим мовним каркасом», способом вираження, що дозволяє робити допущення про існування тієї області, до якої він відсилає або, що тотожно, в результаті «мовної гри» суб'єкта зі світом. Можливий світ – це завжди альтернатива реальному світу, або світу, єдиною формою існування якого є текст.

Таким чином, створення нового світу передбачає і створення мови, який забезпечить його функціонування. Тут лінгвістика безпосередньо стикається з творчістю автора.

Розробка мовних моделей стає хобі Толкієна. Саму систему мов, на яких заснований світ роману «Володар перснів», Толкієн почав створювати ще в юності. Вони були своєрідною іграшкою для початківця вченого, він захоплювався структурною та фонетичною красою древніх мов (валлійської, давньо-англійської, кельтської). Толкієн говорив про те, що якщо в англійській літературі немає власного епосу, то його слід створити. Він дійшов висновку, що якщо хочеш зробити вигадану мову більш-менш складною і «справжньою», потрібно придумати для неї історію, в якій вона могла б розвиватися, в якій були б герої, що говорять цією мовою.

Як професійний філолог, Дж. Р. Р. Толкієн сконструював для свого Середзем'я кілька мов зі своїми алфавітами, словниками, правилами граматики і навіть історією та діалектологією. У їх числі: дві мови ельфів – квенья і Сіндарін, мова гномів (Кхуздул), «темна говірка» орків, мова ентів – це мова дерев.

Звучання кожної із цих мов характеризує народ: плавна, багата голосними і сонорними звуками мова ельфів пестить слух; грубо, жорстко звучить «чорна мова» орків. Тасмну мову гномів представлено небагатьма назвами, незграбними і енергійними, як і самі гноми. Для характеристики жителів Рохана Толкієн використовує справжню староанглійську мову, вживаючи імена і назви зі староанглійським корінням.

Назви та імена в книзі подаються на різних мовах паралельно; це дозволяє судити і про найменування, і про народи, що дали йому ім'я. Гном Гімлі говорить про гори, що встали на шляху: «... Трохи далі височіє пік Баразінбар – по-ельфійськи Карадрас, Багрянний Ріг; а за ним, правіше, ще два піки – Срібний Пік і Хмарна Глава, Келебділ Білий і Фануїдол Сірий, які ми звемо Зіракзігіль і Бунбушатур» [10, с. 260]. Елементи стилю, що впливають з лінгвістичних інтересів і естетичних уявлень письменника, входять в концепцію зображеної дійсності.

У результаті, коли «Володар перснів» вже був створений, він став своєрідним альманахом лінгвістичних пристрастей Толкієна: Вестрон, загальна мова Середзем'я, виявилася рідною мовою письменника, тобто англійською; на різних діалектах Вестрона говорять люди і хоббіти (мова рохіррмів подібна зі староанглійською, північні хоббітські говірки містять трансформовані англосаксонські слова і деякі кельтські елементи); в іменах людей і хоббітів присутні франкські і готські форми, в іменах гномів – давньоісландські; ельфійські мови в основі своїй мають риси фінського (Стародавній прислівник квенья – мертва мова, «ельфійська латинь») [3, с. 180].

У «Володарі перснів» персонажі говорять на різних вигаданих мовах, до яких можна знайти достатньо продумані і докладні пояснення в численних додатках до трилогії. Якщо вважати лінгвістику найточнішою з гу-

манітарних наук, то «Володар перснів» відноситься до жанру фентезі, його можна розглядати як специфічний випадок майже наукової фантастики, в якому автор творить обійшовся без її традиційних атрибутів [5, с. 213].

У листуванні з Робертом Мюррею Толкієн пише: «... я думаю, що основним «фактом» всієї моєї роботи є те, що вона є цілісною і фундаментально лінгвістичною за своїм задумом [11, лист 142]. Це не «хобі» в сенсі чогось абсолютно відмінного від основного заняття людини, того, чим людина займається для відволікання і відпочинку. Винахід мов є основою моїх праць. «Історії» були написані більше для того, щоб створити світ для цих мов, а не навпаки. Для мене спочатку виникає слово, а потім – історія, пов'язана з ним. Я б вважав за краще писати «про-ельфів». Але, безумовно, така книга, як «Володар перснів», піддалася серйозній критиці, і я залишив там рівно стільки «мов», скільки міг зрозуміти читач (хоч зараз я розумію, що багато хто хотів би більшого) [11, лист 142]. Але для мене це багато в чому єсе з «лінгвістичної естетики», як я іноді відповідаю людям, які запитують мене, про що я написав свою книгу» [11, лист 156].

У багатьох літературних джерелах ми можемо зустрітися з афоризмами, які взяті з цієї трилогії. Деякі з них розхитують не лише розум, а й душу. Вони піднімають з глибини розуму бажання зрозуміти, бажання доторкнутися до цього, пізнати чи зрозуміти, відчувати. Іноді неможливо передати словами той коктейль емоцій, який викликає декілька рядків взятих з його книг. Не кожен автор може підірвати спокійне і розмірене бачення звичайнісінької людини. Змусити її задуматися над тим, для чого вона живе, як вона живе, ким вона хоче стати.

Працювати над мовою квенья Толкієн почав в 1915 році. Квенья (*Високий Ельфійський; Ельфійська Латинь*) – найзнаменитіша мова ельфійської мовної сім'ї. Прикметник квенья (*Quenya*) утворено від *Quendi* – елфи. Ельфійські мудреці вважали, що *Quendi* означає «ті, хто говорить вголос». Для її основи послужила фінська мова; крім того, Толкієн запозичив фонетику і орфографію з латини і грецької мови. Назва мови, можливо, навіяна назвою близького до фінської мови Квенья, поширеного в історичній області Квенландії в північній Скандинавії.

Паралельно з розробкою мови квенья Толкієн описував народ, що говорив на цій мові – Ельдар, або ельфів, а також історію, землю і світ, в якому вони могли б на ній розмовляти (Середзем'я). Винахід мови вплинув на створення трилогії «Володар перснів», яка стала класикою жанру фентезі.

Включені до трилогії текстові фрагменти на мові квенья показують, що характерною рисою квенійської граматики є використання відмінкових закінчень замість прийменників. Наслідком розгорнутої відмінкової системи в квенья стає вільний порядок слів. Толкієн підкреслював особливу важливість цього факту для віршування: агглютинативна система дає можливість для більш детального і тонкого позначення відносин у відображуваному світі. Можливо, що Толкієн, як і згодом У. Еко, підтримував міф про перевагу синтетичних мов (з розгалуженою системою флексій і численними граматичними категоріями) над аналітичними мовами [3, с. 139].

У мові квенья налічується близько 12000 слів. Елфи «були мінливі в мові через велику любов до слів і намагалися знайти найбільш підходящі назви для всіх речей, які вони знали або представляли».

Квенья для Толкієна була живою функціонуючою мовою, він описував історичні зміни, які відбувалися на всіх його рівнях, його стилістику, діалектологію, створюючи багатомірність цього організму. Толкієн вважав, що квенья, створена для «Володаря перснів», володіє власною позатекстовою реальністю.

Названий мовою «сірих ельфів», Сіндарін був основною говіркою сіндар. Сіндарін (кв. *Sindarin*) – одна з вигаданих мов, розроблених Дж. Р. Р. Толкієном. Слово Сіндарін перекладається з квенья як «сіра говірка». Вони були ельфами з племені телері, що залишилися в Белеріанде під час Великого походу. Їх мова стала відрізнятися від мови ельфів інших племен, які попливли за море. Сіндарін бере своє походження з більш ранньої форми мови, так званої загальний телерін, який утворився з загальноельфійської мови Ельдар.

Толкієн у створенні Сіндарін спирався на валійську мову [7, 229], і вона має одну цікаву особливість – мутація приголосних, подібно до кельтських мов. Також Сіндарін зазнав впливу староанглійської та давньо-скандинавської мов [7, с. 231].

Сіндарін містить шість голосних *a, e, i, o, u, y*, остання вимовляється як німецьке. (З округленням губ, щось середнє між «у» і «ю»). Дифтонги: *ai, ei, ui, au, ae, oe* вимовляються як один склад (*ай, гей, уй*, аналогічно в інших наголос падає на перший голосний, а другий є ніби призвук).

Наголос у двоскладових словах ставиться завжди на перший склад. У трьох- і більше складних словах діє наступне правило (це стосується також імен і назв): наголос падає на другий склад від кінця, якщо він містить дифтонг, довгу голосну чи після голосної має більше однієї приголосної, інакше наголос падає на третій склад від кінця [9, с. 80].

Кхуздул був секретом, який гноми не відкривали добровільно навіть своїм друзям. Гноми дбайливо оберегали його як спадщину минулого, і з часом Кхуздул став швидше мовою знань, ніж мовою щоденного спілкування. Гноми вважали Кхуздул приналежним виключно їх народів: ніхто чужий не мав права розуміти його. Коли вони хотіли спілкуватися з представниками інших народів Середзем'я (звичай з метою торгівлі), вони говорили мовою жестів або вчили чужу мову, не дозволяючи при цьому вивчати свою. Гноми брали собі людські імена, під якими їх могли знати «чужі». У Додатку F до «Володаря перснів» сказано, що навіть на своїх могилах гноми ніколи не писали справжні імена. Балин і Фундін, відомі з кхуздульської написи на могилі Баліна («*Балин, син Фундіна, володар Морії*»), не є кхуздульськими іменами. Це людські імена, які замінюють істинні і використовуються у присутності гномів.

У Кхуздулі використовуються деякі приголосні звуки (наприклад, вибухові аспірати – *[kh], [th]*, тобто *[k]* і *[t]* з придином), через які ця мова здається людям і ельфам дивною і неприємною.

Мова ентів – найбільш своєрідна з усіх мов Середзем'я. У Додатку F Толкієн описує її як «повільну, звучну, зливу, повторювану, невинну, сформовану безліччю відтінків голосних, кількісних відмінностей», які ніхто навіть не намагався відтворити на папері».

Створюючи ентійську мову («мова ходячих дерев та вітрів»), Толкієн передбачив можливість розрізняти найдрібніші відхилення в тоні і довготі звучання і використовувати фонематичні відмінності. Багато розрізнені ентами звуки (висхідні до різних фонем) звучали як один звук для вух людини та ельфів. У мові ентів також використовувалися різні тони. Подібне

явище виявляється, наприклад, в китайській мові, де «одне і те ж» слово може мати до чотирьох значень, оскільки голосний звук в кожному випадку володіє власним тоном, а відповідно, і звучить для китайського вуха по-різному.

Авторські новоутворення Толкієна характеризуються рядом специфічних рис, що впливають на функціонування таких слів в контексті: обов'язкова наявність лінгвокультурного компонента в семантиці, прихована експресивність, особливе співвідношення мовного знака позначається «віртуальним» денотатом, об'єднання властивостей окказіоналізмів (нових одиниць мовлення) і неологізмів (нових одиниць мови).

Яскравою особливістю новоутворень є їх свідоме значення з одночасним поданням їх з реально існуючими словами, функціонуючими у віртуальних мовах, створених Толкієном. Стрімкий розвиток неології як науки в другій половині ХХ століття сприяв виникненню різних підходів до вирішення питань про те, які одиниці і за якими ознаками слід вважати новими.

Новоутворення Толкієна мають ряд специфічних рис: яскравий лінгвокультурологічний компонент, прихована експресивність, особливе співвідношення мовного знака з позначенням денотатом, відсутнім в реальному світі, суміщення характеристик окказіональних слів і неологізмів.

Згідно з їх походженням можна виділити наступні новоутворення: 1) споконвічно англійські (*Will, Goldilocks*); 2) новоутворення, які містять елементи давніх мов (*Archet, simbelmyn*); 3) номени, які представляють собою комбінацію сучасних і древніх афіксів, часто зі зміненим початковим значенням (*Ringwraith, Westernesse*); 4) міфологічні алюзії (*Mirkwood, Moria*).

Отже, окказіоналізми Толкієна специфічні, вони не мають аналога в літературі наукової фантастики та фентезі. Номінуючи реалії та явища віртуального світу, створеного Толкієном, вони одночасно виконують номінативну і креативну функції: представляють фрагменти віртуальної мовної картини світу, в якій імовірно зафіксована специфічна для даного мовного колективу схема сприйняття дійсності.

Аналіз семантики авторських новотворів дає можливість об'єднати їх в лексико-тематичні групи за ознакою одухотвореності/бездушності. Так, до іменника, що позначає живі істоти, можна віднести 2 підгрупи: назви осіб і тварин. У складі назв осіб, можна передусім виділити:

- 1) назви племен і народів: *Варги; Орки і т.д.*;
- 2) назви титулу або посади: *Хоббітан; Ерніл; Шіппріф;*
- 3) назви осіб, що характеризують їх взаєминами: *Меллон; Снага;*

До тварин можна віднести наступні авторські новоутворення: *Кровопроец; Бемари; Оліфант.*

Серед неживих іменників можна виділити лексико-тематичні підгрупи, значення більшості яких виявляється тільки за допомогою контексту:

- 1) назви рослин: *elanor – Еланор, mallorn – меллорн, та інші;*
- 2) назви конкретних об'єктів, що мають додаткові семи: «будинок, побут» – *talan – делонь, smial – сміал, і «магія» – palant;*
- 3) назви речовин з додатковими семами: «матеріал» – *mithril – Міфріл, lebethron – лебетрон, і «їжа» л – lembas – нумліба, waybread – дорожній хліб і т.д.*

Можливий світ визначається нами як текстова альтернатива, або відтворення реального світу. Мова є

єдиним інструментом для створення нового світу. Авторські штучні мови створювалися як самостійні. Багато їх виступала структура природної мови як такої, а не конкретної природної мови.

Мови Дж. Р. Р. Толкієна володіють абсолютною більшістю властивостей, притаманних природним мовам: інформативністю, фонетичної, лексичної і граматичної структурами, алфавітом і метамовою для вираження родових і видових понять, що інтерпретуються своїми символами. Толкієн досягає такого високого рівня імітації природної мови, що створює і систему «протиріч», або винятків мовній структурі.

Мови Дж. Р. Р. Толкієна виявилися здатними подолати межі художнього світу і знайти певний простір у сучасному. Вони стали причиною виникнення такого

феномена інтерлінгвістики, як створення автентичної літератури штучною мовою. У кількох школах Бірмінгем і Лондона розпочато викладання ельфійської мови (його розмовного варіанту – Сіндарін). Для пошанувачів Толкієна його мови стали інструментом комунікації і в нашому світі, так звані природні мови. Якщо ми приймаємо положення про те, що умовою існування можливих світів є мовна форма їх актуалізації, то тоді і мовам, придуманим Толкієном, також важко відмовити у праві бути «природними». Вони є живими, нехай і для обмеженого числа «толкієністів», на цих мовах створюються тексти, виходять дослідження з питань їх граматики, видаються словники цих мов, про ці мови не можна говорити як про «мертві», оскільки вони не існували до текстів Толкієна.

Література

1. Алексеев С. Джон Рональд Руэл Толкин. Жизнь и легенды / С. Алексеев // Знание – сила. – 1997. – № 9. – С. 134–141.
2. Василенко А. Середземелля – всесвіт, створений Толкієном / А. Василенко // Дайджест. – 2004. – № 1-2. – С. 140–142.
3. Вовкодав Т. Вигадані імена власні в контексті фентезійного твору / Т. Вовкодав // Науково-культурологічний часопис. – 2006. – Вип. № 6. – 128 с.
4. Губайловский В. Обоснование счастья: О природе фэнтези и первооткрывателе жанра / В. Губайловский // Новый мир. – 2002. – № 3. – С. 174–185.
5. Картер Л. «Толкієн: погляд у минуле «Володаря кілець» / Л. Картер. – М. : Наука, 1978.
6. Мацько Л. Лінгвокультурологічний аналіз художнього тексту / Л. Мацько // Культура слова. – 2011. – Вип. 75. – С. 56–66.
7. Миколаєва А. Про чарівні історії / Архів журналу «Наука і життя» / Ваш вільний час // Любителям пригодницької літератури. – 2002. – Вип. № 5. – 288 с.
8. Рязанцева Т. Нотатки захопленого перекладача (Про життєвий та творчий шлях Дж. Р.Р. Толкієна) // Всесвіт. – 1994. – № 4. – С. 138–144.

Літературні джерела

9. Створення всесвіту. Післямова до «Володаря кілець» в перекладі М. Камекович і В. Карріка. – «Терра» – «Азбука», СПб, 1995 р.
10. Толкієн Дж. Р. Р., Лекція таємний порок. Журнал «Знання-Сила». № 6, 1998 р.
11. Видання англійською мовою: J.R.R. TOLKIEN., «The Lord of the Rings» англійською мовою [М. : Айрис-прес, 2003].
12. AUDEN W. The quest hero//Tolkien and the critics. Essays on J.R.R. Tolkien's the Lord of the Rings.- London, Univ. of Notre Dame press, – 1968. – С. 40 - 61.